

शिक्षक, शिक्षणाच्या गुणवत्तेचे व्यवस्थापन

प्रा. डॉ. प्रमोद दगड्राव काळे

सहा. प्रा. -श्री. साईबाबा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय कोपरगाव.

प्रस्तावना :

गुणवत्तेचा शोध मानवाच्या प्रगतीच्या प्रयत्नांना चालना देणारा ऊर्जास्त्रोत आहे. गुणवत्तेची व्याख्या निरपेक्ष व सापेक्ष गुणवत्ता, उपभोगताची जाणिव, प्रक्रिया व प्रत्यक्ष उत्पादन अशा विविध स्वरूपात केली जाते.

वस्तूची गुणवत्ता ही एखादया वस्तूच्या क्षमतेबाबत उपभोक्ताची जाणिव काय आहे यावर अवलंबून असते. गुणवत्ता ही उपभोक्ताच्या दृष्टीने लक्षात घ्यावी लागते. परिपूर्णता हे गुणवत्तेचे वैशिष्ट्य आहे.

गुणवत्ता ही व्यवस्थापन क्षेत्रातली संकल्पना असली तरी ही शिक्षण क्षेत्रालाही गुणवत्ता व गुणवत्ता व्यवस्थापन संकल्पना लागू होते. शिक्षण क्षेत्रात गुणवत्तेची जाणिव सर्व सामान्यतः विद्यार्थ्यांशी त्याच्या गुणवत्तेशी जोडली जाते. शिक्षणातील गुणवत्तेचे वैशिष्ट्य आपण विद्यार्थी या घटकांपुरते मर्यादित केली तरी गुणवत्तेचे वर्णन बोधात्मक, भावात्मक, कारक क्रियाकौशल्य व क्षमता आणि मूल्य प्रणाली या संदर्भात करता येईल. यामध्ये विद्यार्थी हा प्रमुख उपभोक्ता मानला जातो. उपभोक्ताच्या अपेक्षा पूर्ण करणे. म्हणजे गुणवत्ता होय. असे म्हटले तर शिक्षणाच्या गुणवत्ते संदर्भात विद्यार्थी , पालक , संस्थाचालक , प्रशासन, समाज इ. उपभोक्ता म्हणून विचार करावा लागतो.

शिक्षणाची गुणवत्ता ही औद्योगिक वा इतर क्षेत्रातील उत्पादक वस्तू व सेवा यापेक्षा निश्चितच व्यापक, वेगळी ती अपेक्षापूर्तीपेक्षा जास्त आहे. उत्पादन क्षेत्रात उत्पादन प्रक्रियेच्या प्रत्येक टप्प्यात वस्तूच्या गुणवत्तेची खात्री करून घेतली जाते. उत्पादित वस्तूच्या तांत्रिक गरजा लक्षात घेऊन तिची तंत्रविषयक गुणवत्ता ठरवली जाते. शिक्षणाच्या गुणवत्तेच्या संदर्भातही लवचिक अध्ययन प्रणालीना अनुरूप असा अभ्यासक्रम करतांना परिणामकारक प्रकल्प व्यवस्थापन व त्याला सहाय्यभूत ठरणारे शैक्षणिक तंत्र व विज्ञान यांचे सातत्यपूर्ण परिक्षण आवश्यक असते.

शिक्षणाची गुणवत्ता :-

शिक्षणातील गुणवत्ता या संबंधीची रुपरेषा (1992) यांनी पूढील प्रमाणे दिलेली आहे.

उपभोक्ताची गरजांची तृप्ती व त्यापेक्षा जास्त देणे , निरंतर सुधारणा करणे , योग्य नेतृत्व, प्रत्येकाच्या जबाबदारी ही जाणिव भितीमुक्त वातावरणात मानवी संसाधनाचा विकास करणे. मान्यता व पारितोषिके, सांघिक कार्याला महत्व , गुणवत्तेचे मोजमाप आणि सुनियोजित समस्या निराकरण अशी ती रुपरेखा आहे.

शैक्षणिक गुणवत्तेचे तत्वे :-

1. हेतूमध्य स्थिरता निर्माण करणे.
2. संपूर्ण गुणवत्ता तत्वज्ञान आत्मसात करणे.
3. चाचणीची गरज कमी करणे.
4. शिक्षण पद्धतीला नव्या प्रकारे पुरस्कारीत करणे.

5. गुणवत्ता उत्पादन करण्यासाठी खर्च कमी करणे.
6. आजीवन अध्ययन
7. शिक्षणातील नेतृत्व
8. भिती(न्यूनगंड) कमी करणे.
9. यशामधील अडथळे कमी करणे.
10. गुणवत्ता संस्कृती निर्मिती.
11. सतत सुधारणा प्रक्रिया
12. विद्यार्थ्यांना यश प्राप्तीसाठी मदत.
13. बांधिलकी
14. जबाबदारीत्व

वरील तत्वांना शिक्षणातील गुणवत्तेचा अर्क असे म्हटले जाते. उदयोग प्रणाली प्रमाणे शिक्षण ही देखील एक प्रणाली आहे. प्रणालीची गुणवत्ता त्यातील लहानात लहान घटकांवर अवलंबून असते. शिक्षण प्रणालीतील शिक्षक हा महत्वाचा घटक आहे.

शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेचे निकष :-

शिक्षक शिक्षणाचा विकासाच्या, त्याच्या गुणवत्ता सुधारण्याचा, विचार करतांना प्रथमतः या शिक्षणामध्ये कोणत्या अडचणी ,समस्या आहेत. याचाही विचार करणे गरजेचे आहे. गुणवत्ता विकसनाचे सुत्र म्हणजे चांगल्या बाबीचा विकास त्यात सातत्य तर कच्च्या बाबीचे वा समस्येचे निराकरण करणे. या पाश्वभूमी वर विचार करता शिक्षक शिक्षणातही काही प्रमुख समस्येचा विचार करुन त्या समस्या दूर करुनच शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेचा विचार करणे संयुक्तीक ठरेल.

शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेला बाधा आणणारे घटक :-

1. सदोष प्रवेश प्रक्रिया
2. कालावधी
3. विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये आवश्यक क्षमतांचा अभाव
4. अध्यापन सराव संदर्भातल्या अडचणी.
5. विषयज्ञानाचा अभाव
6. प्रशिक्षणच्या कार्यनिती
7. व्यवसायिक दृष्टीकोनाचा अभाव
8. शिक्षक शिक्षणसंस्थाची अलिप्तता
9. व्यवस्थापन विषयक अडचणी
10. संधीची असमानता
11. आधुनिक ज्ञान व संप्रेषण कौशल्याचा अभाव
12. सदोष मूल्यमापन प्रक्रिया
13. नवोपक्रमाची कमतरता
14. व्यवसाय असुरक्षितता
15. अति तणाव

शिक्षक शिक्षणातील गुणवत्तेला कारणीभूत घटक नियंत्रित करुन आणि त्या घटकावर मात करुन शिक्षक शिक्षणातील गुणवत्तेची व्यवस्थापन करता येते.